

ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІКА В РОМАНІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «СЛУГА З ДОБРОМИЛЯ»

Досліджується специфіка лексико-синонімічної системи роману Галини Пагутяк «Слуга з Добромиля». Здійснюється компонентний аналіз лексичного значення оказіональних синонімів.

Ключові слова: лексична синоніміка, контекстуальний (оказіональний) синонім, компонентний аналіз, компонент значення, інтегральна сема, градуальна сема, диференційна сема.

Явище лексичної синонімії завжди перебувало в полі зору як зарубіжних, так і вітчизняних мовознавців. Проте погляди науковців на природу синонімії подеколи не збігаються, що зумовлено вибором критеріїв чи методів дослідження, яким мовознавці надають перевагу, або матеріалу, який обирають для аналізу. Особливий інтерес викликає також вивчення синоніміки літературного твору, бо це не тільки допомагає розкрити закономірності використання синонімічних засобів української мови письмемником, але й дає багатий матеріал для поглибленого вивчення природи синонімів, для обґрунтування ще не вирішених теоретичних питань синонімії. Тому питання функціонування лексичних синонімів у творах певного автора є одним з важливих моментів у розв'язанні багатоаспектної проблеми синонімії.

Для вивчення лексичної синоніміки у літературному творі залучають описовий, компаративний та структурний методи. На сьогодні найбільш доцільною та продуктивною у дослідженні лексичної синоніміки на матеріалі художнього твору вважається методика компонентного аналізу. Так, принципи застосування компонентного аналізу як одного з методів вивчення семантики у дослідженні лексико-синонімічної системи мови розглянуті у працях Е. Р. Брагіна, Л. М. Васильєва, Є. В. Заонегіна, М. П. Кочергана, О. М. Кузнецова, О. І. Нечитайла, Ж. П. Соколовської, О. О. Тараненка та ін. Хоча останнім часом теорія компонентного аналізу синонімії перебуває у колі інтересів багатьох науковців, проте і досі немає детального та всебічного опису застосування такої методики на практиці, зокрема на матеріалі певного літературного твору. Не досліджені на предмет лексичної синонімії і твори Галини Пагутяк.

Мета нашої статті полягає у вивченні лексико-синонімічної системи роману «Слуга з Добромиля» Галини Пагутяк методикою компонентного аналізу. У зв'язку з цим постає необхідність у розгляді явища загальномовної та контекстуальної синонімії, а також описі теорії і принципів компонентного аналізу як одного з лінгвістичних методів дослідження семантики слова.

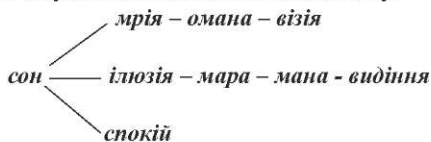
Роман «Слуга з Добромиля» є винятковим явищем в сучасній українській літературі: він продовжує лінію історичної і «химерної» прози. Часовий проміжок у романі охоплює XII–XX століття. Роман характеризується підкресленим інтелектуалізмом, інтертекстуальними зв'язками. Письменниця багато поновірялась життєвими та

творчими шляхами, що наклало відбиток на її ідіостиль, позначилося на вживанні мовних засобів, структури художнього тексту відповідно до творчого задуму.

Літературознавці відзначають, що її твори об'єднує потяг до вигаданого світу, містики та пошуків спасіння людської душі у жорсткому світі. Г. Пагутяк намагається зазирнути за межу людської свідомості, а недомовленість у багатьох її творах дає величезний простір уяві читача, спонукає до співтворчості та емпатії, робить образи багатовимірними, несе в собі шарм таємничості, її мовотворчість є явищем самобутнім, але недостатньо вивченим. Тому мова художніх творів сучасної письменниці, зокрема її лексичні особливості, залишають значну джерельну базу для лінгвістичних досліджень.

Лексична синоніміка роману «Слуга з Добромиля» Галини Пагутяк представлена надзвичайно яскраво та широко. Загалом залежно від характеру синонімічних зв'язків (постійних чи тимчасових) лексичні синоніми поділяють на загальномовні та okazіональні. «Перші – це окремі слова або фразеологічні одиниці, які вживають у прямому або переносному значенні, якщо останнє закріпилось за словом і фіксується словником. Okazіональні (контекстуальні) синоніми існують тільки в умовах певного контексту» [3, с. 18].

Звичайно ж, найбільш показовою для художнього твору є загальномовна синоніміка. Так, у романі «Слуга з Добромиля» Галини Пагутяк у синонімічні відношення вступають (і утворюють синонімічне гніздо) слова української мови, семантика яких базується на певних асоціаціях типу:

Олексій Іванович заснув, коли біль стихився, але ще не покинув остаточно, і переродився у страшний **сон** [4, с. 61], або Сонце повисло над ліловим гребенем гір, за якими були інші гори, і одна з них, на яку падало найбільше світла, нагадала мені мою дитячу **мрію** – літати, як орел, щоб миттю злетіти на таку вершину [4, с. 9], або Він прикидається, аби ввести нас в **оману** [4, с. 70], або Попри різні **візії**, чоловік був молодий, близько тридцяти літ [4, с. 21]. Єдині ліки, які він міг собі дозволити, це абсолютний **спокій** [4, с. 87]. В мене з'явилась **ілюзія**, ніби зараз увесь світ тішиться миром і спокоєм, відколи з нього цезли Лука й ворожебит [4, с. 54]. Від страху чи якоїсь **мари** я зомлів [4, с. 72]. Лікар стрінув головою, відганяючи **ману** [4, с. 43]. Олексій Іванович заплющив очі й запах диму пригнав йому **видіння** [4, с. 43].

На відміну від загальномовних синонімів, контекстуальні поживляють і урізноманітнюють художній текст. Okazіональна синонімія являє собою відношення мовного значення і способи його вираження в тексті художнього твору та відображає ті конкретні умови синонімізації, які виникають у результаті функціональної лексико-семантичної варіантності лексичних одиниць.

Контекстуальна синонімія визначається як мовленнєве явище, яке передбачає референтну ідентичність, семантичну подібність, єдність функціонально-стиліс-

тичних показників та однакову прагматичну спрямованість номінативних одиниць, які синонімізувалися в контексті [1, с. 48]. У семантичному плані контекстуальні синоніми характеризуються незаданістю системою мови, номінативною факультативністю, невідтворюваністю поза контекстом і пантемпоральністю, тобто новизною, яка не залежить від часу. «Явище контекстуальної синонімії ілюструє взаємодію двох протилежних тенденцій, характерних для процесу комунікації. З одного боку, це прагнення до мовної економії, яке полягає в уникненні дублювання однакового набору сем у межах одного контексту, з іншого – прагнення до різноманітності форм викладення інформації» [3, с. 25]. Семантичний зв'язок між контекстуальними синонімами встановлюється завдяки їхній суміжності, функціональній подібності, синтагматичним та парадигматичним зв'язкам. Елементарною реалізацією контекстуальних синонімів у тексті є пара контекстуальних синонімів у вигляді контекстуального синонімічного ряду.

Так, для вивчення лексичної синоніміки роману та, відповідно, визначення та розмежування загальномовних та okazіональних синонімів визначальним є семантичний критерій виділення близьких за значенням слів. Тобто члени синонімічного ряду як лексичні одиниці зі схожим значенням у романі або у мові взагалі відрізняються одним-двома елементарними смислами-семами. Це означає, що синоніми можуть виражати семантичні відтінки, давати оцінку характеризованому об'єктові, уточнювати висловлювану думку, сприяти стилістичній виразності, наголошувати на певному факті й навіть пояснювати незрозуміле слово. Тому для таких синонімів застосовуємо метод компонентного аналізу, який ставить вивчення лексичної варіантності на об'єктивний ґрунт, надаючи критерії визначення ступеня близькості та відстані між синонімами.

«Компонентний аналіз – система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти, які називають семами, семантичними множниками і, зрідка, маркерами. За цими ознаками (компонентами) лексичні одиниці різняться між собою або об'єднуються. Виділення в лексичній одиниці складових елементів здійснюється шляхом зіставлення її з іншими одиницями, які мають з нею семантичну спільність» [4, с. 304].

Компонентний аналіз контекстуальної синоніміки у романі «Слуга з Добромилля» Галини Пагутяк засвідчує численні близькі за значенням лексичні одиниці, що дає підставу виділити наступні основні характеристики, які слід враховувати при описі семантичних відмінностей таких слів у синонімічному ряді:

1. Ступінь. Мається на увазі ступінь зростання виразної властивості, якості або інтенсивності дії, наприклад: *Над ним зімкнулись обличчя, дуже багато облич, потворних, огидних, злих* [4, с. 78]

2. Характер (дії, процесу тощо). Тобто тривалість, швидкість, розміреність, недбалість або ретельність виконання дії, наприклад: *На вулиці не було останків померлих, мабуть, більшість встигли поховати, отже, люди вмирали тут довго, терпляче* [4, с. 109].

3. Специалізація. До специалізації відносяться випадки, коли слово має або більш загальне, або більш вузьке значення, вказує на абсолютну чи відносну ознаку,

наприклад: *Устократ неспокійніший, небезпечніший, пересичений зрадами, насильством, жадобою* [4, с. 76].

4. Відношення. Тут мається на увазі оцінка виразної дії, якості, наприклад: *Без сповіді й покаяння* [4, с. 64].

5. Мотивація. Під мотивацією розуміється зовнішнє або внутрішнє спонукання до дії, а також причини дії, залежні або незалежні від суб'єкта, наприклад: *Вони не тримались купи: їх не об'єднувала жодна ідея чи мета, і дехто був просто щасливий за цими грубими мурами* [4, с. 54] (*ідея* – внутрішнє спонукання, *мета* – досягнення, *ціль*).

6. Постійність (властивості, ознаки предмету, дії). Наприклад: *Надто багато диму підносилося тоді над селом, чорного, масляного і смердючого* [4, с. 102] (*чорний, смердючий* – постійна ознака, *масний* – тимчасова).

Під час вивчення контекстуальних синонімів у художньому творі часто виникає необхідність виділити в них семантичні нюанси, якими вони різняться, а це найкраще зробити в термінах саме компонентного аналізу. «Такий аналіз можна здійснити із залученням таких двох методів: перший являє собою опис слів-синонімів за допомогою диференційних ознак – передбачається лише відповідь «так» чи «ні» на питання про наявність в описуваному об'єкті тієї чи іншої ознаки, а другий передбачає опис лексичних значень (точніше їх компонентів) за допомогою обліку дистрибутивних властивостей слів» [2, с. 304].

Обравши методику компонентного аналізу, що передбачає визначення диференційних ознак, зазначимо, що найширше й найрізноманітніше у романі контекстуальна синоніміка представлена абстрактними іменниками на позначення якостей, почуттів, дій особи, спричинених важким настроєм чи душевним тривогою: *Я спершу не думав йти на страту Мирона, бо видовище, коли безборонному чоловіку завдають смертельні тілесні рани, викликає у мене не лише відразу, а й обурення* [4, с. 203] або *Церква стоїть на послушенстві й терпінні вже майже дві тисячі літ* [4, с. 7] або *Я чув стогони, шепіт, бурмотіння* [4, с. 12].

Так, наприклад, зіставляючи контекстуальні синоніми *відраза*–*обурення*, можна встановити, що архісемою для поданих лексичних одиниць є «*почуття*», спільною ознакою можна також визначити «контрольованість емоцій свідомістю», а диференційною семою виявляється «ознака вторинності», адже емоція *відраза* виникає в результаті попередньої емоції *обурення*. Наведені синоніми протиставлені також між собою градуальною семою: різняться ступенем вияву почуття огиди.

Для контекстуального синонімічного ряду *послушенство* – *терпіння* інтегральною семою визначається «властивість», а диференційною виявляється «чинник впливу», адже терпимість, на відміну від послушенства, є ще й здатністю стійко, без нарікань переносити не лише моральні, а й фізичні страждання.

Опис значень лексичних одиниць *стогони-шепіт-бурмотіння*, що утворюють контекстуальний синонімічний ряд, можна побудувати у вигляді таблиці, у якій по вертикалі розташувати аналізовані слова, а по горизонталі – назви семантичних ознак, використовуваних для компонентного аналізу.

Так, наприклад, подані абстрактні іменники, що позначають явища, можуть бути описані за допомогою таких семантичних ознак: 1) явище; 2) звук; 3) мовлен-

ня; 4) інтенсивність; 5) виразність; 6) протяжливість; 7) ясність; 8) тип; 9) біль. З урахуванням цих дев'яти ознак іменники зі значенням «явище» описуються у вигляді таблиці.

Контекстуальний синонім	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Стогони	+	+	–	+	–	+	–	–	+
Шепіт	+	–	+	–	+	–	+	+	–
Бурмотіння	+	–	+	–	–	–	–	+	–

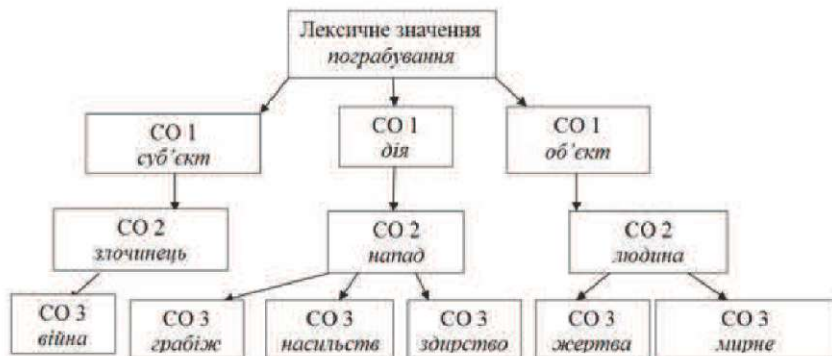
Порівнюючи контекстуальні синоніми за поданою таблицею, неважко встановити, які ознаки в аналізованих лексичних одиницях є загальними, а які диференційними.

Для контекстуальної синоніміки роману характерним є досить широке використання синонімів-іменників на позначення особи. Називаючи особу, письменники вдається також до вживання синоніма у функції означення за допомогою прикладки у постпозиції: *Пізнали небезпеку спершу із Заходу, коли вступили до Польщі, а тепер зі Сходу, про який мало що чули, й не зичили собі ані мобілізації, ані конфіскації, ані безчестя **дівок і молодичь**, бо від діда-прадіда добре знали, чим обертається для простих людей війна* [4, с. 40] або *Тому решту мого шляху до Добромиля я зробив дорогою добра, спасаючи разом з душею тіло Тобто я не в"їхав туди ні **переможцем-тріумфатором**, ні завойовником, а приплетався голодний і зі зраненими ногами* [4, с. 48]. Так, розглядаючи компоненти значення наведених контекстуальних синонімів *дівка – молодичя*, можна визначити інтегральні семи «особа» та «вікова приналежність», диференційну сему «заміжність/незаміжність». Щодо контекстуального синонімічного ряду *переможець – тріумфатор*, розрізнявальною виступає сема «міри успіху».

Контекстуальну синоніміку в романі «Слуга з Добромиля» Галини Пагутяк розглядаємо також іншим методом компонентного аналізу, що передбачає опис лексичних значень контекстуальних синонімів за допомогою врахування їх дистрибутивних властивостей, тобто в якому «оточенні» перебуває аналізований синонім-іменник. Такий метод являє собою «модель, за якої первинним етапом під час реалізації потенційного мовного значення в актуальне мовне служить визначення найбільш узагальнених семантичних ознак (СО 1), що представляють собою слова конкретної частини мови, які заповнюють певну синтаксичну конструкцію, властиву досліджуваному слову. Якщо значення синоніма відображає предмет або явище, то семантичні ознаки цього типу, тобто типу СО 1, відображають різноманітні узагальнені якості, стани, відносини цього предмета, що реалізуються дієсловами, прикметниками, іменниками. У свою чергу, узагальнені семантичні ознаки розщеплюються на більш конкретні частини – СО 2, співвідносні з окремими більш визначеними семантичними ознаками слова. Семантичних ознак цього типу в лексичному значенні може бути виділено декілька десятків. Вони реалізуються в тексті цілими групами слововживань, що мають спільні семантичні властивості (прикметники кольору, розміру, форми, дієслова руху, почуття, існування та інше). Кожне з окремих слововживань подібної групи представляє собою вихідні і найбільш конкретні семантичні ознаки

типу СО 3, які утворюють відкритий в кількісному відношенні клас семантичних одиниць» [2, с. 305].

Так, побудуємо модель лексичного значення, яке виявляє свої семантичні ознаки в дистрибутивних властивостях контекстуальних синонімів *мародерство* – *розбій*: *Це – божевілля. Він бачив гори трупів, пекельний вогонь, мародерство, розбій – ось це була війна. А зараз – полювання, де люди полюють на людей* [4, с. 25].

За допомогою цієї моделі компонентного аналізу лексичного значення контекстуальних синонімів визначаємо, що семантичні ознаки першого (СО 1) та другого (СО 2) рівнів є абсолютно однаковими для наведених лексичних одиниць, що доводить близькість їх значень, тобто синонімічність: і *мародерство*, і *розбій* включають у себе поняття суб'єкта, дії, об'єкта, злочинця, нападу, людини. Третій рівень (СО 3) засвідчує як подібність семантичних ознак (спільними виявляються «грабіж», «здирство», «жертва»), так і їх відмінність. Диференційним компонентом значення визначимо семантичну ознаку «війна», адже *мародерство*, на відміну від *розбою*, поширюється значенням пограбування вбитих та поранених після бою саме під час війни, а ймовірнісною (потенційною) семою виокремлюємо «суб'єкт – мирне населення».

Таким чином, запропонований виклад дає змогу зробити висновок, що компонентний аналіз лексичних синонімів на матеріалі твору Галини Пагутяк «Слуга з Добромилля» ще раз підтверджує, що контекстуальні синоніми містять у своїй семантичній структурі додаткові смисли, за рахунок яких розширюється семантична структура висловлення, що є підставою вважати їх номінативними одиницями з підвищеною інформативною значущістю. Необхідність подальшого комплексного дослідження синонімії як семантичного явища є незаперечною у зв'язку з важливою роллю загальної теорії лексичної синонімії у формуванні сучасної лінгвістики. Важливим та актуальним залишається також вивчення мовних особливостей текстів романів Галини Пагутяк з різних точок зору лінгвістичних знань.

Література

1. Заонегин Е. В. К изучению смыслового объема многозначных слов / Е. В. Заонегин // Вестник МГУ. Филология. – 1971. – № 2. – С. 48-54.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 438 с.
3. Нечитайло О. І. Синоніми як засіб лексикографічної інтерпретації слова: (на матеріалі українських словників): дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. І. Нечитайло. – К., 1983. – 212 с.
4. Пагутяк Г. Слуга з Добромиля : [роман] / Галина Пагутяк. – К. : Дуліби, 2006. – 380 с.

Semak L. A. The lexical synonymy in the novel «The Servant From the Dobromyl» by Galyna Pahutyak

The specific of the lexical and synonymic system of the novel «The Servant From the Dobromyl» by Galyna Pahutyak is investigated. The component analysis of the lexical meaning of the contextual synonyms is being carried out.

Key words: the lexical synonymy, the contextual (occasional) synonym, the component analysis, the component of meaning, the integral sema, the gradual sema, the differential sema.

Семак Л. А. Лексическая синонимика в романе Галины Пагутяк «Слуга из Добромиля»

Исследуется специфика лексико-синонимической системы романа Галины Пагутяк «Слуга из Добромиля». Осуществляется компонентный анализ лексического значения окказиональных синонимов.

Ключевые слова: лексическая синонимика, контекстуальный (окказиональный синоним), компонентный анализ, компонент значения, интегральная сема, градуальная сема, дифференциальная сема.